

КОВАЛЕВСЬКА Є. В.,
аспірант кафедри криміналістики
та судової медицини
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.98

ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ МЕДИЧНИХ ЗНАНЬ У РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

У статті проаналізовано питання щодо класифікації форм використання спеціальних медичних знань під час розслідування злочинів. Зосереджено увагу на проблематиці законодавчого закріплення форм використання спеціальних знань. Досліджено переваги та недоліки основних процесуальних форм використання спеціальних медичних знань.

Ключові слова: спеціальні медичні знання, форми використання спеціальних знань, судова експертиза, спеціаліст-медик.

В статье проанализированы вопросы классификации форм использования специальных медицинских знаний при расследовании преступлений. Сосредоточено внимание на проблематике законодательного закрепления форм использования специальных знаний. Исследованы преимущества и недостатки основных процессуальных форм использования специальных медицинских знаний.

Ключевые слова: специальные медицинские знания, формы использования специальных знаний, судебная экспертиза, специалист-медик.

The article analyzes the question of the classification of forms of the use of special medical knowledge during the investigation of crimes. The attention is focused on the problems of legislative consolidation of forms of use of special knowledge. The advantages and disadvantages of the main procedural forms of the use of special medical knowledge are explored.

Key words: special medical knowledge, forms of use of special knowledge, forensic examination, specialist-physician.

Вступ. У нормах закону законодавець не встановив вичерпний перелік форм використання спеціальних знань. Незнання можливостей різних форм використання спеціальних знань на практиці найчастіше призводить до двох за своєю сутністю протилежних помилок. Іноді без особливої необхідності призначається судова експертиза, коли можна було б обмежитися простішою формою, або, навпаки, мають місце спроби підміни обов'язкової в такому разі судової експертизи спрощеною формою використання спеціальних знань. Встановлення конкретних параметрів форм і зв'язків між ними, поряд із законодавчою визначеністю, необхідне ще і для того, щоб забезпечити добір найбільш оптимальних форм допомоги фахівця і виключення помилок у практиці їх використання.

Вагомий внесок у теорію і практику використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів, зокрема і в галузі медицини, зробили М.І. Авдєєва, В.Д. Арсеньєв, А.І. Вінберг, В.Г. Гончаренко, Е.С. Гордон, Г.І. Грамович, А.М. Денисюк, С.П. Дідковська, А.В. Дулов, А.П. Загрядська, Б.М. Зорін, Н.І. Клименко, М.В. Костицький, В.К. Лисиченко, М.Я. Сегай, О.Р. Шляхов, І.Я. Фрідман, В.В. Циркаль та ін.

Дослідження питання визначення та класифікації форм використання спеціальних знань у процесі розслідування злочинів набуло розвитку в наукових роботах провід-

них вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: В.П. Бахіна, А.І. Вінберга, А.М. Денисюка, А.І. Іщенко, О.М. Моїсєєва, В.В. Семенова, П.В. Цимбала, М.Г. Щербаковського.

Постановка завдання. Метою статті є розглянути класифікацію форм використання спеціальних знань, а саме процесуальних та непроцесуальних форм. Треба дослідити можливості використання основних форм спеціальних медичних знань, їх роль та значення в кримінальному провадженні.

Результати дослідження. Застосування спеціальних знань у розслідуванні кримінальних справ має на меті проведення судової експертизи, що дає слідчому чи суду змогу одержати нові докази, використання фахівця під час проведення огляду місця події та інших слідчих дій, використання знаючими особами консультативно-довідкових функцій [1, с. 16].

Як зазначає О.М. Моїсєєв, використання спеціальних знань може відбутися в таких формах:

- застосування спеціальних знань безпосередньо слідчим, судом, яким закон надає право збирати й оцінювати докази (ст.ст. 93, 94 КПК України);
- використання спеціальних знань знаючих осіб, що залучаються під час проведення слідчих дій як спеціалісти (ст. 71 КПК України);
- використання спеціальних знань знаючих осіб, що залучаються як судові експерти (ст. 101 КПК України);
- використання спеціальних знань знаючих осіб без залучення їх до участі в слідчих діях (консультації, довідки тощо);
- використання результатів несудових розслідувань, використання результатів обстежень окремих об'єктів, що проводяться під час таких розслідувань чи за інших умов [1, с. 17].

В.В. Семенов у своєму дослідженні, провівши аналіз кримінально-процесуального законодавства, сформулював висновок про допустимість визнання існування чотирьох процесуальних форм використання допомоги фахівців:

1. судова експертиза (ст.ст. 101, 242 КПК України);
2. участь спеціаліста під час досудового розслідування та судового розгляду (ст. 71 КПК України);
3. здійснення ревізійної (контрольно-перевірочної) діяльності (ст. 93 КПК України);
4. здійснення довідкової діяльності (ст. 93 КПК України).

Повною мірою процесуальною формою використання спеціальних знань можна визнати судову експертизу і деякі обов'язкові випадки участі в слідчих діях таких фахівців, як лікарі (ст.ст. 238, 241 КПК України).

Оскільки розслідування злочинів не може обмежуватися тільки процесуальною діяльністю особи, яка його здійснює, використання спеціальних знань фахівця повинне мати два різновиди форм – процесуальну і непроцесуальну. З метою підтвердження такого розподілу наведемо думку В.П. Бахіна та П.В. Цимбала: «Спеціальні знання і технічні засоби використовуються під час розслідування злочинів не тільки в процесуальній формі, а в значно ширших масштабах» [2, с. 117].

Використання слідчим допомоги фахівця в непроцесуальних формах є не лише припустимим, але й необхідним, через єдність тактичної і процесуальної сторін слідчих дій і розслідування злочину загалом [3, с. 121]. П.В. Цимбал наполягає на правомірності й необхідності більш широкого використання спеціальних знань у непроцесуальній формі [4, с. 9]. За інформацією В.В. Лисенка, практика кримінального судочинства свідчить про використання спеціальних знань у непроцесуальній формі [5, с. 164]. На думку В.С. Зеленецького, до порушення кримінальної справи виникає необхідність у проведенні перевірочних дій, із метою отримання істинних знань про наявність або відсутність ознак злочину. До переліку цих пізнавальних дій входять: доручення посадовим особам установ проведення перевірок і ревізій, як і відомчих експертиз, дослідче дослідження фахівцем об'єктів, що відносяться до цього провадження (експрес-аналізи) [6, с. 137–138].

У свою чергу, непроцесуальні форми використання спеціальних знань можна класифікувати залежно від напрямку діяльності фахівця, а саме виділити чотири підгрупи форм:

консультації, науково-технічна допомога, контрольно-перевірочна діяльність, дослідницька робота.

Найбільш поширеним різновидом непроцесуальної допомоги фахівця є консультативна діяльність. При цьому варто розрізняти три типових види консультацій фахівця:

а) консультації загального характеру, що дають змогу особі, яка здійснює розслідування, зорієнтуватися в події злочину, його механізмі, масштабах злочинної діяльності, колі учасників злочину тощо, у тій частині цих питань, що пов'язана зі спеціальними знаннями. Можна сказати, що такі консультації фахівця мають ознайомлювальний характер і здебільшого проводяться в стадії порушення кримінальної справи або в період виконання початкових, невідкладних слідчих дій;

б) конкретні консультації зі спеціальних питань під час підготовки до виконання слідчих дій [7, с. 46]. Такі консультації фахівця є засобами підвищення ефективності слідчих дій. За допомогою і на основі таких консультацій слідчий більш точно визначає обсяг, напрям і межі з'ясування питань, що вимагають спеціальних пізнань.

Спеціаліст-консультант, беручи участь у підготовці слідчої дії, може прогнозувати поведінку його учасників і способи подолання небажаних ситуацій. Так, під час підготовки до допиту підозрюваного можуть бути передвіщені можливі варіанти помилкових пояснень фактів, спроби їх маскування тощо. При цьому досвідчений спеціаліст може рекомендувати способи викриття неточних, неповних, помилкових показань, указати фактичний матеріал, на який варто посилатися в таких випадках. Як відомо, без певної частки слідчих «хитрощів» важко викрити допитуваного, який має тверду установку на неправдиві показання і досконало володіє знаннями з різних галузей науки та техніки. У такому разі пораду надійного, досвідченого фахівця важко переоцінити [8, с. 76; 9, с. 53];

в) консультативна допомога може бути здійснена і під час проведення слідчої дії; вона буде ще більш конкретною і сконцентрованою. Наприклад, під час допиту підозрюваного, свідка виникла ситуація, за якої особа, що допитує, через спеціальний характер питання, що з'ясовується, не може вірно оцінити позицію допитуваного, його показання і, власне, продовжити на належному рівні допит. У такому разі можна отримати консультацію негайно, наприклад, зателефонувати.

Допомога фахівця в непроцесуальній формі може мати науково-технічний характер. По-перше, науково-технічна допомога може мати місце поза підготовкою і виконанням конкретних процесуальних дій, по-друге, що більш важливо, спеціаліст може допомогти в стадії підготовки до слідчої дії.

До непроцесуальної форми допомоги фахівця можна віднести використання слідчим результатів різноманітних відомчих контрольно-перевірочних заходів, ревізій, обстежень, службових розслідувань, проведених не з ініціативи слідчих органів, до порушення кримінальної справи. Крім того, у такому разі неважливо, чи пов'язана зазначена діяльність із фактом виявлення злочину або проводилася планово. Вступивши у непроцесуальні стосунки з фахівцем, слідчий може одержати інформацію, що становить значний інтерес для розслідування. Специфіка цієї форми допомоги у тому, що фахівець не лише ділиться знаннями і досвідом їх застосування, але і передає слідчому інформацію, уже зібрану з використанням своїх знань під час здійснення контрольно-перевірочної діяльності.

Іноді під час виконання слідчої дії або після неї слідчому буває украй важливо оперативно отримати орієнтуючу інформацію на основі дослідження яких-небудь об'єктів. У проведенні такого дослідження немає нічого суперечливого, але воно припустиме лише у разі, якщо матеріалів, що підлягають дослідженню, досить і використання деякого їх обсягу не виключить призначення судової експертизи. Проте, навіть за умови великої кількості матеріалу, краще використати неруйнівні методи дослідження [3, с. 122–127].

Із метою здійснення подальшої класифікації процесуальних форм використання спеціальних знань необхідно визначити ознаки процесуальної форми.

Відправною ознакою процесуальної форми використання спеціальних знань можна вважати те, що особа, яка здійснює розслідування, мотивуючи своє рішення, може послати-

ся на визначену, конкретну норму кримінально-процесуального законодавства, що допускає використання допомоги фахівця в такому разі. Дуже важливою ознакою варто вважати також те, що весь комплекс дій, пов'язаних із використанням допомоги фахівця, здійснюється у визначеному законом порядку й оформляється відповідними процесуальними документами [3, с. 128]. До числа основних ознак не можна не віднести те, що результати використання цієї форми спеціальної допомоги мають доказове значення, використовуються в процесі доказування [10, с. 107–108].

Найбільш поширеною формою використання спеціальних медичних знань у кримінальному судочинстві є судова експертиза. З нею пов'язані особливо гострі проблеми, наприклад, питання допустимості її виконання до порушення кримінальної справи. Доволі часто проведення дослідження необхідне для вирішення питання про наявність ознак злочину й порушення кримінальної справи.

У таких ситуаціях норми чинного КПК України унеможливають ефективне застосування спеціальних знань, адже, згідно з положеннями ст. 214 КПК України, досудове розслідування розпочинається «з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність» [11].

Заборона проведення експертизи до порушення кримінальної справи явно суперечить принципу оперативності і загалом логіці розслідування та змушує практичних працівників шукати інші шляхи вирішення питань, з'ясування яких є підставою для прийняття рішень про порушення кримінальної справи [3, с. 135]. Законодавчі положення ст. 214 КПК України про те, що слідчий, прокурор зобов'язаний внести відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування після самостійного виявлення ним із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, не додає конкретики.

Ми вважаємо, що вирішення цієї проблеми можливо за допомогою введення в КПК норми, яка закріплює положення про те, що на стадії порушення кримінальної справи допускається проведення певних досліджень спеціалістом. Таке твердження має чимало прихильників серед учених і практичних працівників.

Нині склалася думка, що основною формою використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві є судова експертиза [12, с. 19; 13, с. 55]. Судова експертиза є більш відпрацьованою, порівняно добре регламентованою законодавцем формою використання спеціальних знань [3, с. 129].

Не викликає сумнівів те, що експертне дослідження є більш точним, глибоким і всебічним. Висновок експерта має велике доказове значення. Процедура підготовки матеріалів, призначення й виконання експертизи відпрацьовані багаторічним досвідом і детально регламентована.

Але треба зауважити, що неадекватна оцінка ролі судової експертизи може призвести до усунення з практичної діяльності з розслідування злочинів інших форм використання спеціальних знань, незважаючи на те, що з їх допомогою безпосередньо здійснюється пізнання об'єктивної істини у кримінальній справі [10, с. 108].

Нинішнє розуміння ролі і місця судової експертизи в системі форм використання спеціальних знань, що виникло в теорії і закріплене законодавцем, призвело до витрат не лише в слідчій, але й в експертній практиці. Судові експерти перевантажені роботою і при цьому часто змушені відволікатися на рішення другорядних питань або займатися діяльністю, не властивою їх статусові. Очевидною стає необхідність підвищення рівня якості судової експертизи, її ефективності, а домогтися цього можна тільки шляхом упорядкування системи форм використання спеціальних знань. Найбільш ефективним каналом розширення сфери використання спеціальних знань є участь спеціаліста під час проведення слідчих дій (ст. 71 КПК України). Саме ця форма має визнаватися основною, а судова експертиза – особливою, вищою формою використання спеціальних знань, з усіма наслідками, що випливають [3, с. 130–131].

В.В. Семенов у своєму науковому дослідженні вказав на те, що причиною малої ефективності інших форм використання спеціальних знань є зміщення центру ваги використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів на судову експертизу.

Треба зазначити, що судова експертиза буде ефективною лише за умови ретельної підготовки її слідчим. Законодавець не врахував того, що підготовка і призначення судової експертизи, починаючи з моменту ухвалення рішення про її необхідність, вимагають використання спеціальних знань.

Спеціальні знання потрібні не лише для виконання судово-експертного дослідження, але і його планування, підготовки. Планує і готує призначення судової експертизи слідчий, який найчастіше не володіє необхідним для цього рівнем спеціальних знань. Саме фахівець і зобов'язаний здійснити допомогу. Слідчому доцільніше покласти надання допомоги в цій справі на плечі інших фахівців і, насамперед, фахівця-консультанта, який бере участь у слідчих діях. Суттєва роль у підготовці судової експертизи відводиться і фахівцю-консультанту, який не бере участі у провадженні слідчих дій. Активне використання допомоги таких фахівців може бути гарантією кваліфікованого добору матеріалів для експертного дослідження, точної, лаконічної постановки питань.

У результаті можна розраховувати на підвищення якості й оперативності судової експертизи, на вивільнення судового експерта від організаційної та некваліфікованої роботи, що забезпечить скорочення термінів судової експертизи і зниження відсотка повторних, додаткових експертиз [3, с. 139].

Висновки. На підставі вищевикладеного можна дійти висновку для того, щоб спеціальні знання використовувалися більш ефективно, зокрема і судово-медичні, не варто руйнувати сформовану структуру судової експертизи. Вистачить розвинути й упорядкувати інші форми використання спеціальних знань.

Вважаємо за доцільне на законодавчому рівні більш детально регламентувати таку процесуальну форму використання спеціальних медичних знань, як участь спеціаліста-медика у слідчих діях, із метою зменшення навантаження на проведення судово-медичних експертиз, якщо для вирішення питань поставлених слідчим достатньо залучення спеціальних знань фахівця у галузі медицини. Пропонуємо доповнити ч. 5 ст. 71 КПК України пунктом 5 та додати до обов'язків спеціаліста «надання офіційного документу, що має силу процесуального джерела доказу, у формі звіту, довідки чи консультативного висновку за результатами надання консультацій чи допомоги на вимогу сторони кримінального провадження».

Список використаних джерел:

1. Моїсєєв О.М. Висновок експерта в контексті взаємодії процесуальних суб'єктів: [Монографія] / О.М. Моїсєєв. – Донецьк, 2007. – 187 с.
2. Бахин В.П., Цымбал П.В. Удосконалення форм використання науково-технічних досягнень у розслідуванні / В.П. Бахин, П.В. Цымбал // Проблеми удосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства: Межвуз. зб. наук. праць. – К.: УАВС, 1993. – С. 112–122.
3. Семенов В.В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В.В. Семенов ; КНУВС. – К., 2006. – 212 с.
4. Цымбал П.В. Совершенствование использования научно-технических достижений в расследовании преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / П.В. Цымбал ; УАВД. – К., 1992. – 25 с.
5. Лисенко В.В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції: (Теорія та практика) : [Монографія] / В.В. Лисенко. – К.: Логос, 2004. – 324 с.
6. Зеленецкий В.С. Возбуждение уголовного дела / В.С. Зеленецкий. – Х.: Крим Арт, 1998. – 340 с.
7. Коновалова В.О. Допит: тактика і психологія / В.О. Коновалова. – Х.: Консум, 1999. – 157 с.

8. Морозов Г.Е. Участие специалистов в стадии предварительного расследования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Г.Е. Морозов. – Саратов, 1977. – 19 с.

9. Филиппов А.Г. Первоначальные следственные действия при рас-следовании хищений государственного или общественного имущества, совершенных путем присвоения, растраты или злоупотребления служебным положением: [Учеб. пособие] / Под ред. Г.Г. Зуйкова. – М.: Высш. шк. МВД СССР, 1972. – 67 с.

10. Гончаренко В.И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве / В.И. Гончаренко. – К.: Вища школа. Изд-во при Киев. ун-те, 1980. – 160 с.

11. Кримінальний процесуальний кодекс України: Текст із змінами та доп. станом на 03 березня 2017 р.: Офіційне видання. – Х.: Право, 2017. – 344 с.

12. Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование: [Учеб.-практ. пособие] / М.Г. Щербаковский. – Харьков: Эспада, 2005. – 544 с.

13. Егоров В.П., Ефременко Н.В. Теоретические основы экспертизы: Курс лекций / В.П. Егоров, Н.В. Ефременко. – Мн.: Акад. МВД Респ. Беларусь, 2004. – 160 с.

